

Carla van Baalen, Willem Breedveld, Godelieve van Heteren en Henk te Velde

Het theater van de politiek

Discussie over het nut van toneel en rituelen in de politiek

In zijn vorig jaar uitgesproken oratie pleit hoogleraar politieke cultuur Henk te Velde voor een hernieuwde aandacht voor rituelen en theater in de politiek. Bijzonder hoogleraar parlementaire geschiedenis Carla van Baalen, PvdA Tweede kamerlid Godelieve van Heteren en politiek commentator Willem Breedveld reageren op de door Te Velde uitgesproken oratie. Aan het eind van het artikel laat Te Velde op deze reacties zijn licht schijnen.

Eind 2002 concludeerde toenmalig minister van Vreemdelingenbeleid en Integratie Hilbrand Nawijn dat het werk in de Tweede Kamer niet meer dan een ritueel is. Onlangs scherpte hij, herinnerd aan die uitspraak, zijn stelling nog wat aan: nu hij zelf volksvertegenwoordiger was, bleek het werk niet alleen ritueel, maar zelfs toneelspel te zijn, alsof hij in een theater werkte. Positief bedoeld waren deze classificaties zeker niet. Naar zijn smaak moeten leden van de Tweede Kamer hun beroep voortaan anders, in zijn ogen serieuzer, uitoefenen: 'De werkwijze van de Kamer dient drastisch te worden gewijzigd, anders wordt het gat tussen politiek Den Haag en de achterban steeds groter', voerspelt Nawijn op zijn internetpagina.¹

Dit staat in schril contrast met wat de Groningse hoogleraar politieke cultuur Henk te Velde in zijn oratie *Het theater van de politiek* betoogt. Volgens hem zijn theater en ritueel onmisbaar in de politiek: 'De dramatische kant van de strijd in de politieke arena [biedt] mogelijkheden tot engagement voor het publiek, zodat een brug met de kiezers kan worden geslagen.' Waar Nawijn argumenteert dat het rituele karakter van de Tweede Kamer ten koste van de band met de kiezers gaat, meent Te Velde het omgekeerde; het

1 Hilbrand Nawijn, *Reactie op voorpagina Volkskrant m.b.t. 'Rituelen in de kamer' kamer* http://www.hilbrand-nawijn.nl/c_news.asp?nummer=177.

theatrale maakt juist dat het publiek zich kan inleven in wat zich allemaal in politiek Den Haag voordoet. Omdat Nawijn het theater verfoeit, is hij in de ogen van Te Velde een 'minister zonder politiek gevoel'.

In zijn oratie uitgesproken op 22 april 2003 pleit Te Velde voor hernieuwde aandacht voor het theatrale en rituele in de politiek. Dat beide elementen van groot belang zijn, laat hij zien aan de hand van de negentiende-eeuwse Britse politiek. De *House of Commons*, het Britse Lagerhuis, bood in die tijd een merkwaardig schouwspel, waarin alle stappen die de leden namen aan regels waren gebonden: zo waren er strikte voorschriften voor wanneer juist wel of geen hoofddekseel moest worden gedragen en wanneer en waar mocht worden gelopen en gestaan. Het ritueel, dat overigens regelmatig werd aangepast, gaf het Huis de schijn van traditie en daarmee van legitimiteit. Politici die naast de rituele aspecten ook goed met de theatrale kanten uit de voeten konden, verwierven grote populariteit onder het volk. Zo wist de populaire 'volkstribuun' Gladstone het zelfs tot premier te schoppen. Te Velde destilleert uit deze en andere negentiende-eeuwse voorbeelden de algemene stellingen dat rituelen de omgangsvormen in de politiek bepalen en dat het theatrale aspect maakt dat het publiek de politiek dusdanig interessant vindt, dat het de moeite neemt zich erin te verdiepen. Voor de wetenschap zijn parlementaire politiek en politieke vertegenwoordiging daarom alleen goed te begrijpen als rekening wordt gehouden met de rituele en theatrale kanten ervan, meent Te Velde.

Op uitnodiging van *Groniek* hebben een wetenschapper, een Tweede Kamerlid en een parlementair commentator een reactie op de oratie van Te Velde geschreven, waarbij ieder zijn of haar beroepsgroep als uitgangspunt heeft genomen. Zo legt Carla van Baalen, bijzonder hoogleraar parlementaire geschiedenis en directeur van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, verbonden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, de nadruk op het wetenschappelijke onderzoek naar rituelen en theater in de politiek. Zij gaat grotendeels mee in Te Veldes analyse, maar heeft enkele belangrijke kritiekpunten. Zo is zij het niet eens met manier waarop Te Velde Bagehot (1822-1877) terzijde schuift. De Brit deelde het politieke bedrijf op in twee delen: enerzijds de 'efficient parts' - de regering en het bestuur en anderzijds de 'dignified parts' - de theatrale aspecten die het volk enthousiast maakten en hielden voor de politiek. Volgens Te Velde werkt deze theorie als het afpellen van een ui, waarbij uiteindelijk niemand meer tot de 'efficient parts' behoort. Van Baalen ziet duidelijk meer waarde in deze

analyse. Ook wijst ze op de volgens haar te eenzijdige nadruk van Te Velde op de positieve aspecten van het theater in de politiek: 'Opvallend vind ik dat Te Velde nergens wijst op de mogelijke negatieve aspecten van het parlement als theater. Juist op het Britse Lagerhuis immers luidt de kritiek dat het grootse toneelstuk dat daar wordt opgevoerd, dient te verhullen dat het als instituut machteloos is, een lege vorm, alleen nog maar theater. De *Members of Parliament* zouden er slechts werken aan het opkrikken van hun ego's; de debatten zouden er niet echt toe doen.'

Ook PvdA Tweede Kamerlid Godelieve van Heteren heeft haar twijfels of het theatrale in de politiek niet te ver is doorgeslagen. Zo vergelijkt zij de politiek eerder met een soapserie dan met hoogstaand theater. Dat doet overigens niets af aan de interesse die zij voor Te Veldes onderzoek heeft, maar ze waarschuwt hem wel de realiteit niet uit het oog te verliezen: 'De theaters van democratische vertegenwoordiging kunnen bij scherpe beschouwing wel eens vierderangs blijken te zijn, met veel kabaal, toeters en bellen, veel franje en leuke stunts, maar met weinig werkelijke invloed. In onze tijd kunnen grote groepen mensen zich bijvoorbeeld door een televisieheld vertegenwoordigd voelen en niet in de gaten hebben dat het hele circus waarin ze participeren ten opzichte van de werkelijke machtsstructuren een marginale farce is.'

Vervolgens gaat Willem Breedveld in op zijn periode als redacteur bij *Het Capitool*, de voorloper van het huidige *Buitenhof*. Daar maakte hij keer op keer kennis met de ondraaglijke saaiheid van Nederlandse politici: 'Uit de reeds door Aristoteles voor de retoriek noodzakelijk geachte drieslag logos, ethos en pathos, beperkten zij zich tot het in stelling brengen van de ratio, de logos. Een mens zou er vrede mee kunnen hebben als dit zou hebben geleid tot glasheldere uiteenzettingen, maar hier gold: hoe ingewikkelder hoe beter. Het was vaak trekken aan een dood paard, zelfs op momenten dat de Nederlandse politiek in brand stond. Ik zal nooit vergeten hoe we telkens weer opgelucht adem haalden als we een Belg in de uitzending hadden. Dat waren tenminste mensen met gevoel voor theater.' Breedveld roept de Nederlandse politici op nu eindelijk het 'geestloze vakjargon' vaarwel te zeggen en duidelijker en zelfbewuster stelling te nemen.

Tot slot geeft Henk te Velde een antwoord op de reacties, waarin hij de drie commentatoren aanspoort mee te werken aan een groter aanzien voor de Nederlandse politiek: 'Het parlement is in Nederland niet sterk geworteld in het nationaal geheugen. Enige jaren geleden hebben de Kamerleden uit

efficiëntie-overwegingen het oude gebouw verlaten en het verleden is niet erg in tel. Het wordt tijd dat we wat meer oog krijgen voor het culturele belang van de Kamer. Geen democratie bloeit zonder culturele worteling.' Meer aandacht voor theater en ritueel kan een stap op de goede weg zijn, meent hij.

Tekenaar: Tom Janssen, uit: *Trouw* 2001.

Carla van Baalen: Bagehot had toch gelijk

Henk te Velde poneert in zijn oratie de volgende stelling: parlementaire politiek en politieke vertegenwoordiging kunnen alleen goed begrepen worden als men rekening houdt met de rituele en theatrale kanten ervan. Deze laatste termen dienen, uiteraard, in een positieve betekenis te worden begrepen en niet als leeg en inhoudsloos; ritueel en theater moeten niet als randversierselen van het parlementaire bedrijf worden bestudeerd maar als essentiële onderdelen ervan, wil men tot een goed begrip komen.

Vervolgens onderbouwt Te Velde zijn stelling. Aan de hand van vele - met name negentiende-eeuwse, Britse - voorbeelden laat hij zien dat rituele en theatrale aspecten onlosmakelijk met parlementen en parlementariërs verbonden zijn. Hij vestigt er de aandacht op dat tijdgenoten en commentatoren niet altijd evenveel waardering hadden voor theatrale

aspecten en ook dat zij die aspecten niet altijd als een wezenlijk onderdeel van het parlementaire bedrijf beschouwden. Wat dit laatste betreft: commentatoren plaatsten het theater dan tegenover - dus buiten - de realiteit. In het theater van de politiek (het parlement) zou een voor het volk boeiende show worden opgevoerd, die qua machtsuitoefening echter niets voorstelde, in de regering of het kabinet daarentegen zouden de staatszaken worden beslist, zonder show en theater. Ofwel: Bagehots 'dignified parts' tegenover de 'efficient parts'.

Daarna gaat Te Velde een stap verder en zet uiteen *waarom* het zinvol is om 'het theatermatige element van het parlement' serieus te nemen en niet als randversiersel terzijde te schuiven. Hij legt dit in eerste instantie uit vanuit het perspectief van het parlamentslid, de volksvertegenwoordiger dus, en niet vanuit het perspectief van de onderzoeker. Het aanvaarden van de parlementaire rituelen en regels maakt het voor parlementsleden mogelijk maatschappelijke problemen te hanteren (door die problemen op een bepaalde manier te formuleren en er vervolgens op een bepaalde manier over te debatteren) en het aanvaarden van een rol bergt de mogelijkheid in zich een brug te slaan naar het publiek, naar de kiezer. Dan pakt Te Velde het onderzoekersperspectief weer op en duidt aan wat onderzoek kan opleveren. In zijn eigen woorden: 'Aandacht voor de toneelmatige kanten van de politiek kan onderzoek naar de relatie tussen parlement en maatschappij stimuleren.' Als voorbeeld schetst hij de rol die vrouwen speelden in het negentiende-eeuwse Groot-Brittannië. Op het eerste gezicht maakten zij part noch deel uit van de politiek en zouden zij derhalve als niet ter zake doend voor het politieke bedrijf buiten beschouwing kunnen worden gelaten. Maar door verder te kijken dan alleen naar het strikte politieke domein kan zichtbaar worden gemaakt dat zij wel degelijk een rol van betekenis speelden, en wel in wat Te Velde noemt: 'de encenering van de politiek'. Ze waren actief in buitenparlementaire vormen van protest (om kiesrecht te verwerven) maar bovendien hadden ze grote invloed op onder meer de groepsvorming in het parlement; Te Velde wijst voor dit laatste op de door vrouwen georganiseerde diners en feesten die van niet gering belang waren voor de politieke netwerken, in een tijd dat er nog geen politieke partijen waren.

In zijn conclusie ten slotte keert Te Velde terug naar Nederland. Alleen al de gebeurtenissen van het jaar 2002 hebben aangetoond waarom de studie naar rituele en theatrale aspecten nodig is. In een tijd waarin politieke loyaliteit eigenlijk niet meer bestaat (zij is voorwaardelijk en tijdelijk

geworden) en 'issues en personen' steeds centraler zijn komen te staan, treden de dramatische aspecten van de politiek als vanzelf sterker naar voren (rituele en theatrale aspecten waren er ook in het verzuilde tijdperk, maar toen vielen ze minder op). Volksvertegenwoordigers moeten tegenwoordig nadrukkelijker dan voorheen een positie bepalen en een rol kiezen, aldus Te Velde, en zij zullen dus ook 'de regels van het ritueel op het toneel' moeten beheersen, willen zij succesvol zijn. Hij besluit zijn betoog door zijn stelling te herhalen in de vorm van een oproep. 'Het is tijd dat we ophouden de media en de professionalisering alles te verwijten wat er mis is in de politiek. Er kan van alles beter, maar laten we om te beginnen de rituele en toneelmatige kanten van de politiek serieus gaan onderzoeken.'

Met de strekking van het betoog van Te Velde ben ik het eens. Om het politieke bedrijf te begrijpen is het nodig óók aandacht te schenken aan ritueel en theater - naast de vele andere aspecten natuurlijk die wezenlijk met politiek zijn verbonden. Overigens denk ik dat Te Velde iets te somber is als hij stelt dat onderzoekers van de Nederlandse politiek slechts zelden aandacht hebben geschonken aan die theatrale aspecten. Hij verwijst in de voetnoot bij deze opmerking alleen maar naar de meer dan een halve eeuw geleden verschenen studie van P.J. Oud.² Niet duidelijk is waarom hij W.J. Witteveens publicatie uit 1992, getiteld *Het theater van de politiek, publieke retorica en de paspoortaffaire* hier niet aanhaalt (elders in de voetnoten wel).³ Ook wil ik nog wijzen op een artikel van J.Th. J. van den Berg uit 1993, getiteld 'Eén parlement in vier gedaanten', waarin hij nadrukkelijk stilstaat bij het theater als 'de gedaante die het parlementaire systeem aanneemt in zijn externe verkeer met de kiezer'.⁴

Hoezeer rituelen een rol spelen in het Nederlandse parlement, ontdekte ik zelf bij mijn recente onderzoek naar Kamerdebatten over regeringsverklaringen in de periode 1946-2002. Ik wilde een antwoord vinden op mijn vraag hoe het toch komt dat elke kabinetsformatie in Nederland gepaard gaat met ellenlange klaagzangen. Waarom klaagt men toch altijd? En waar-

2 P.J. Oud, *Het jongste verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland 1918-1940*, zes delen (1948-1951; Assen 1968).

3 W.J. Witteveen, *Het theater van de politiek, publieke retorica en de paspoortaffaire* (Amsterdam 1992).

4 J.Th.J. van den Berg, 'Eén parlement in vier gedaanten', in: W.J. van Noort, J.P. Laurier en M.C. Dozy, *Organiseren op een breukvlak. Zes opstellen over organisaties in verleden, heden en toekomst* (Amsterdam 1993) 65-79, vooral de paragrafen 3 ('Het theater als vijfde gedaante') en 6 ('Het theater als maatstaf').

over precies? En waarom verandert dan niks aan de formatie? Aangezien in debatten over regeringsverklaringen altijd op de jongste formatie wordt teruggekeken, besloot ik deze ter bestudering ter hand te nemen. Na alle klachten, naar aard en frequentie, alsmede de klagers zelf, in kaart te hebben gebracht, kwam ik mede tot de slotsom dat de debatten over regeringsverklaringen een sterk ritueel karakter droegen. Dat riep een nieuwe vraag op, namelijk naar de mogelijke functie van dit ritueel binnen het parlementaire handelen. Hadden we hier, bij dit eerste treffen tussen Kamer en kabinet, wellicht te maken met een initiatieritueel, waarbij de oppositie door middel van het uiten van klachten haar rol van tegenstrever van het kabinet voor de komende vier jaar op zich nam? Verzoende zij zich misschien aldoende met haar plaats op de tweede rang, dat wil zeggen met haar plaats buiten de (regerings)macht? Rituelen immers dragen doorgaans troostrijke componenten in zich. Interessante vragen kortom, maar te omvangrijk om op dat moment te onderzoeken.

Mijn indruk is dat het feit dat het parlement ook gezien kan worden als een theater, door Te Velde overwegend positief wordt gewaardeerd. Hij wijst op de brug die volksvertegenwoordigers met het publiek kunnen slaan als zij hun rol in het parlementaire drama goed vervullen. Het beeld dat oprijst van het Britse parlement, dat bekend is door zijn theatrale aspecten, is zonder meer gunstig. Opvallend vind ik dat Te Velde nergens wijst op de mogelijke negatieve aspecten van het parlement als theater. Juist op het Britse Lagerhuis immers luidt de kritiek dat het grootse toneelstuk dat daar wordt opgevoerd, dient te verhullen dat het als instituut machteloos is, een lege vorm, alleen nog maar theater. De *Members of Parliament* zouden er slechts werken aan het opkrikken van hun ego's; de debatten zouden er niet echt toe doen. Ik vraag mij af of het onderscheid dat Bagehot maakt, tussen 'efficient parts' en 'dignified parts'⁵, anders gezegd tussen *macht* enerzijds en *fraaie, inhoudsloze vorm* anderzijds, welk onderscheid Te Velde tracht te relativeren, toch niet zeer verhelderend kan zijn. Hoe verhoudt zich bijvoorbeeld macht tot theater? Omgekeerd evenredig? Ofwel: veel spektakel, weinig invloed? Bij de aloude vraag naar de macht van een parlement (in Nederland vaak verbeeld met behulp van dieren: leeuw of lam?) zou het interessant kunnen zijn het theatrale aspect als verklarende factor een prominere plaats te geven dan tot nog toe is geschied, waarmee ik andermaal

5 W. Bagehot, *The English Constitution* (1867) 12, 20, zie Te Velde, *Het theater van de politiek* (Amsterdam 2003) 12.

de stelling van te Velde onderschrijf.

Godelieve van Heteren: Het blijft de vraag waar de macht speelt

‘De wereld is een schouwtoneel, elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel.’ Toen Vondel deze tekst in de jaren dertig van de zeventiende eeuw boven de ingang van de toen nieuwe Schouwburg in Amsterdam liet beitelen, stond hij al in een eerbiedwaardige traditie. Sinds de Oudheid hadden vele schrijvers - en nog kortelings Shakespeare in *As You Like It* - zich van deze metafoor bediend. En wat voor de wereld in zijn geheel opgeld deed, gold *mutatis mutandis* ook voor delen van menselijke bedrijvigheid, zoals de affaires van de stad en de staat: de politiek. Ook de politieke arena was als een theater, wist Vondel al.

Een nieuwe poging om duidelijk te maken wat historisch onderzoek van de rituele en theatrale kanten van de politiek zou kunnen opleveren - zoals Henk te Velde de inzet van zijn oratie kenschetst - verwijst dus naar een onderneming met een lange voorgeschiedenis. De bevordering van een culturele benadering van politiek in haar ‘rituele’ en ‘theatrale’ dimensies, het hierdoor stimuleren van een beter begrip van parlementaire politiek en politieke vertegenwoordiging, en het daarmee dieper doorgronden van de relatie tussen parlement en maatschappij: de eerste de beste leraar in de klassieke retorica zou erg tevreden zijn met de ambities die Te Velde hier tentoonspreidt. Want Te Velde is schatplichtig aan een heel traditioneel project: de geschiedenis van de retorica, in de klassieke brede zin van het woord. Toch valt de term retorica bij Te Velde slechts een keer, als hij Troelstra bespreekt. Hij refereert niet aan de wetenswaardigheden van de retorica als overtuigingskunst, inclusief dat wat in de huidige postmoderne tijd als *speech acts* wordt aangeduid, waarbij de context en omgevingen van het spreken en het beoogde publiek nadrukkelijk in de overwegingen worden betrokken.

Het zijn onderwerpen waarover classici nog wel een boekje open kunnen doen. Ook in literaire kritiek en in vakgebieden als theaterwetenschappen is er de laatste jaren veel zinnigs over geschreven. Maar noch van de retorische voorgeschiedenis, noch van de recentere inzichten vanuit literaire en theaterwetenschappen lijkt Te Velde gebruik te maken. Dat is jammer. Hier wreekt zich wellicht dat de opkomst van het moderne politieke leven

parallel loopt aan de teloorgang van een breed gedragen besef van de retorische traditie. Dit leidt tot blinde vlekken, niet alleen bij politici maar ook bij historici. Met als gevolg dat op beide fronten in onze tijd het wiel veel te vaak opnieuw lijkt te moeten worden uitgevonden.

In Den Haag stoort me dat regelmatig. Want het staat buiten kijf, dat iets meer weet van de retorica in ons parlement tot meer gepeperde debatten zou kunnen leiden. Maar ook bij Te Velde had explicietere aandacht voor de retorische traditie winst opgeleverd. Zo zou hij zijn uiteenzetting van de huidige worsteling met de rituelen en het theatrale in de politiek in een ruimer licht hebben kunnen plaatsen. Want in de kritiek die hij citeert op lege rituelen, het gemopper op conflictbeslechting in politieke arena's als onechte opvoeringen, of op de oppervlakkige massamediale theatraliteit zijn echo's hoorbaar van de forse disputen over 'valse retorica' die al sinds de tijd van Socrates opgeld doen. Ook het door hem aangehaalde pleidooi van Mark Elchardus voor ascetische redelijkheid in de politiek als patente remedie tegen de holle retorica van onze dramademocratie, volgt in sporen die al door Plato in zijn dialoog *Gorgias* zijn uitgetekend. En als auteurs als Abélès, met wie Te Velde zich verwant lijkt te voelen, het parlementaire debat zien als geritualiseerde veldslag, plaatsen ze zich in een verdediging van retorische functies in de politiek die haar wortels twee-en-een halfduizend jaar geleden heeft liggen. Een duidelijker besef van de lange historie van de retorica wordt dus node gemist. En had Te Velde zich daarnaast nadrukkelijker verstaan met wat hedendaagse literaire en theaterwetenschappers reeds hebben aangevoerd met betrekking tot *public performance*, dan zou ook daarmee zijn eigen boodschap aan kracht en inzichtelijkheid gewonnen hebben.

Inhoudelijk is er vooral één ferme kanttekening te plaatsen bij de onderzoeksschets van Te Velde, en die gaat over macht. Te Velde hoopt met zijn culturele, vergelijkende aanpak van het moderne parlementaire bestel met name drie onderwerpen nadrukkelijker in het vizier te krijgen: de eigen culturele kleur van politieke instituties, de wisselende aard van politieke vertegenwoordiging en de graad van transparantie: wat speelt zich voor, tussen en achter de coulissen af. Dit zijn zeker ook vandaag de dag cruciale politieke thema's. Politieke instituties staan op de tocht. Politieke vertegenwoordiging is een onderwerp dat politici, politicologen en denkers over democratie in toenemende mate uit de slaap houdt. En transparantie is voor iedereen een toverwoord.

Echter, Te Velde zet in zijn oratie vooral de schijnwerpers op de culturele kanten van politieke vertegenwoordiging. Hij meent dat het benadrukken van het theatrale karakter van het parlement zou kunnen bijdragen aan een dieper inzicht in de twee kanten van politieke vertegenwoordiging: de eigen verantwoordelijkheid van de politici als acteurs op het parlementaire toneel en de verbeelding van de vragen die in de maatschappij leven. In de moderne tijd zou een parlement als 'club met regels en rituelen' het enerzijds mogelijk moeten maken maatschappelijke problemen te ordenen en ermee om te gaan. Anderzijds biedt de dramatische kant van de strijd in de politieke arena mogelijkheden tot engagement en slaat bruggen met de kiezers, aldus Te Velde. Voor deze politiek-maatschappelijke verbeelding is het nodig dat politici hun ambacht serieus nemen. De opdracht is volgens Te Velde steeds: speel duidelijke rollen waarmee identificatie en keuze door het publiek wordt bevorderd, beheers de regels van het ritueel, bewaar evenwicht tussen zelfstandigheid en publieksgerichtheid, wees je bewust van je rol.

So far so good. Het verkennen van de diverse rollen van politici in het verleden en van de woelige werelden van politiek-maatschappelijke verbeelding zal ongetwijfeld interessante inzichten opleveren. Maar wat Te Velde bij dit alles onvoldoende aankaart, zijn 'de verplaatsing van de politiek' en 'de verschuivende geografie van de macht'. Hij constateert weliswaar dat de wereld buiten het parlement evolueert, en zeker in de twintigste eeuw de traditionele gehechtheid aan ideologieën en partijen is verwaterd en personen en issues belangrijker zijn geworden dan politieke programma's. Desalniettemin kent Te Velde aan nationale parlementen machten en mogelijkheden toe die de laatste honderd jaar in een snel veranderende wereld steeds verder onder druk zijn gekomen. Is een nationaal parlement wel het centrale toneel van de politiek? Die kwestie wordt vooral acuut als je de kerntaak van democratische politiek niet slechts omschrijft als het vormen van 'vertegenwoordiging', maar ook als de 'bedding van de macht'.

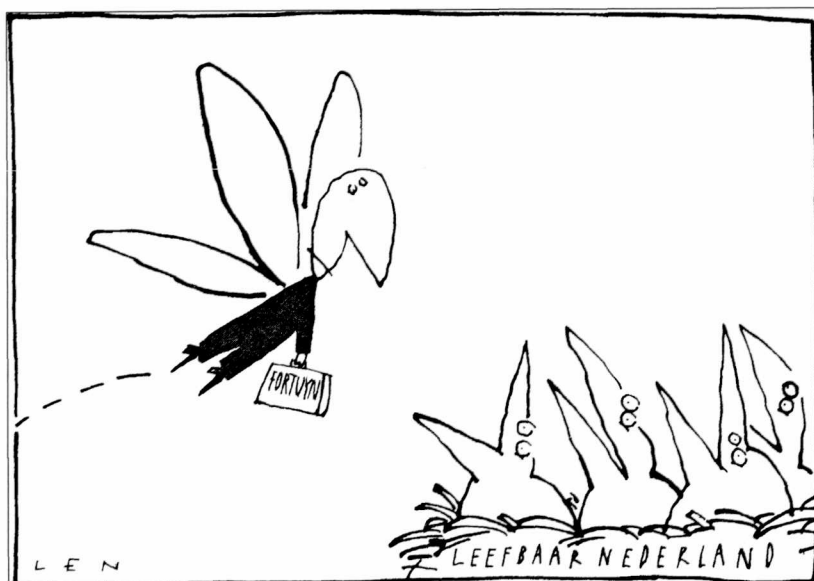
Voor wie de machtskwestie niet veronachtzaamt, wordt de vraag naar de werkelijke arena's van publieke besluitvorming - de oude vraag van Bagehot naar de 'efficient parts of government' - een klemmende. Waar worden de werkelijke beslissingen genomen en welke krachten spelen daarop in? Op papier is de parlementaire macht de laatste honderdvijftig jaar groot geweest. Maar in de praktijk blijkt elke dag hoezeer nationale parlementen functies verliezen. Aan maatschappelijke organisaties en one-issue bewe-

gingen, transnationale instellingen, internationale hoven, industriële lobby's, maar ook ambtelijke voorportalen.⁶ Het is niet zeker dat een culturele studie van de theatrale dimensies van het parlementair politieke werk die uitholling voldoende in beeld zal brengen, tenzij machts thema's expliciet worden geagendeerd.

Ik wil niet suggereren dat Te Velde deze problematiek niet onderkent. Hij raakt er zeker aan, ook als hij de verschuivende toneelbeelden schetst die in de parlementaire politiek van afgelopen eeuwen zichtbaar zijn geworden. Maar het moet scherper. Al was het maar omdat het antwoord op de vraag 'waar speelt de macht?' verstrekende consequenties heeft voor de duiding die je kunt geven aan de podia waar democratische vertegenwoordiging haar plek krijgt. Zijn die solide of zit de rot er in? De theaters van democratische vertegenwoordiging kunnen bij scherpe beschouwing wel eens vierderangs blijken te zijn, met veel kabaal, toeters en bellen, veel franje en leuke stunts, maar met weinig werkelijke invloed. In onze tijd kunnen grote groepen mensen zich bijvoorbeeld door een televisieheld vertegenwoordigd voelen en niet in de gaten hebben dat het hele circus waarin ze participeren ten opzichte van de werkelijke machtsstructuren een marginale farce is. In die tegenstelling tussen kabaal en werkelijke invloed, tussen veel vertoon en weinig wol ligt ook de grootste zorg van Mark Elchardus in zijn *Dramademocratie*. En over die democratische hamvraag heeft Peter Sloterdijk een paar jaar terug een prachtig essay geschreven, *Der letzten Grund zusammen zu sein*, waarin hij op zoek gaat naar de vraag wat mensen nog democratisch bindt en werkelijke invloed geeft op de vormgeving van hun eigen samenleving.

Achter de constatering dat we in nationale parlementen van *grand theatre* vaak in een soapserie lijken beland - en dat kan ik nu iedere dag waarnemen - gaan fundamentele ontwikkelingen schuil die betrekking hebben op de geografie van de macht. Politiek moet macht zichtbaar maken. Het blijft een schande dat een parlement zich wekenlang buigt over een Mabel-gate, terwijl tussenbeide de sociale zekerheid in de verbouwing wordt gezet. Met al zijn beperkingen is ons parlement vandaag de dag nog wel degelijk een podium van waaruit de vele omtrekkende bewegingen van de macht kunnen worden aanschouwd. Maar dan moet je die nog wel willen zien. Het is ook daarom te hopen, dat de machtsvraag, zo vitaal voor een goed functionerende democratie, ook in Te Velde's cultuurhistorisch project een

6 Zie Mark Bovens ed., *De verplaatsing van de politiek* (Amsterdam 1995).

Tekenaar: Len Munnik, uit: *Trouw* 2002.

centrale plaats krijgt. Want een scherper besef van de werking van macht is meer dan ooit nodig. Voor alle spelers op ons wereldtoneel.

Willem Breedveld: Het eeuwige misverstand

Zelden zal een historicus de spijker zo op de kop hebben geslagen als Henk te Velde toen hij in april 2003 bij de aanvaarding van zijn ambt als hoogleraar aan de universiteit van Groningen de stelling ontvouwde dat parlementaire politiek en politieke vertegenwoordiging alleen goed begrepen kunnen worden als men rekening houdt met de rituele en theatrale kanten ervan. Maar zelden ook zal een hoogleraar met het blootleggen van deze 'waarheid' zoveel misverstanden hebben ge oogst als hij. Het misverstand is, dat alles wat in de politiek ook maar enigszins riekt naar theater ogenblikkelijk wordt uitgelegd als vals, als schijn, als oppervlakkig, als iets zonder inhoud. Kortom, geen enkele politicus zal publiekelijk beamen dat theater voor hem belangrijk is. Over de theatrale en rituele kant van de politiek ligt de doem van premier Van Agt, die politiek ooit vilein definieerde als louter een kwestie van optiek en retoriek. En hoe waar dat misschien ook is, die verdenking wil geen sterveling in Nederland op zich laden, al was

het maar omdat de voormalige CDA-premier het zo ziet.

Hoe hardnekkig politici zich vastbijten in dit misverstand werd mij in volle omvang geopenbaard in het begin van de jaren tachtig. In die jaren bracht de NOS het stoutmoedige plan ten uitvoer om aan het eind van de zondagmorgen een serieus praatprogramma op de televisie te brengen, geheel gewijd aan een brandende actuele kwestie die de natie die week had beziggehouden. Voor dit programma, *Het Capitool*, de voorloper van het huidige *Het Buitenhof*, werden telkens drie, hooguit vier gasten uitgenodigd, onder leiding van presentatoren als Joop van Tijn, W.L. Brugsma en Herman Wigbold. Het werd wekelijks in de steigers gezet door een redactie, waar ik jarenlang deel van uitmaakte. Voor de politiek een fraaie gelegenheid om regelmatig aan te schuiven en haar kijk op de kwestie van de week wervend uit de doeken te doen. Kom daar vandaag eens om, nu alles flitsend en snel moet en een studiosgesprek van vijf minuten al als een eeuwigheid wordt ervaren, tenzij de politicus in handen valt van Barend en Van Dorp, waarin hij tussen de reclame en het amusement door soms wel een uur beschikbaar heeft. Op voorwaarde natuurlijk dat het onderwerp niet echt uitgediept wordt, want het moet wel leuk blijven.

Maar hoe fantastisch de *Capitool*-forumule voor de politiek ook was, het bleek de redactie al gauw dat Nederlandse politici een ramp vertegenwoordigen. En niet alleen zij, ook vakbondsmensen, werkgeversvoorzitters, of de stoet hooggeleerde heren die vaak aantrad, bleken met eenzelfde verderfelijke sop overgoten. Zij ontpopten zich als beschaafd keuvelende heren, die zich bij voorkeur uitdrukten in een ondoorgrondelijk jargon. Wat de presentator ook probeerde, zij weigerden zich op te werken tot enige emotie, hun verhalen misten ethos, waaruit zou kunnen blijken dat ze het grondig oneens waren en van pathos was al helemaal geen sprake. Uit de reeds door Aristoteles voor de retoriek noodzakelijk geachte drieslag logos, ethos en pathos, beperkten zij zich tot het in stelling brengen van de ratio, de logos. Een mens zou er vrede mee kunnen hebben als dit zou hebben geleid tot glasheldere uiteenzettingen, maar hier gold: hoe ingewikkelder hoe beter. Het was vaak trekken aan een dood paard, zelfs op momenten dat de Nederlandse politiek in brand stond.

Ik zal nooit vergeten hoe we telkens weer opgelucht adem haalden als we een Belg in de uitzending hadden. Dat waren tenminste mensen met gevoel voor theater. In hun verhalen zat altijd een flinke scheut emotie, maar ook met ethos en pathos waren zij niet zuinig en dat alles gevat in fraaie

volzinnen die schijnbaar moeiteloos van hun lippen rolden. Of het nu om Van Miert ging, Toeback of desnoods Tindemans: dit was pure politiek, een tikkeltje theatraal ongetwijfeld, maar nooit besloep je het gevoel dat dit onecht, vals of zelfs maar oppervlakkig was. De kijker voelde zich als vanzelf betrokken bij hun verhalen, het deerde hen niet dat ook de Belgen geen kant en klare oplossingen op zak hadden. En hoe dan ook, met een Belg in de uitzending waren die drie kwartier in een mum van tijd voorbij. Daarmee vergeleken waren Kok (eerst als vakbondsman en later als oppositieleider en nog later minister van financiën), Lubbers, Joris Voorhoeve, of zelfs Rudolf de Korte maar een saai stel.

Je zou hun optreden, of liever gezegd hun non-optreden kunnen vergeelijken met de stelling dat dit nu eenmaal inherent is aan de Nederlandse politiek. Die moet het hebben van overleg, van moeizame compromissen, van gemillimeter in de polder, op straffe van het in gevaar brengen van de godsvrede. Dat zal waar zijn, maar dit verklaart het verschil met de Belgen niet. Het getuigt bovendien van weinig respect voor de geïnteresseerde kiezer die wil weten waar de politicus echt voor staat. Het is namelijk waar wat Te Velde stelt: 'Men kan twisten over de vorm die vertegenwoordiging moet aannemen, maar vertegenwoordiging betekent altijd een vorm van verbeelding van de wensen van de kiezers, en een dramaturgische democratie lijkt me dus eerder een synoniem of in ieder geval een mogelijke vorm van de vertegenwoordigende democratie.'

De vraag is dus: hoe is het mogelijk dat de Nederlandse politicus denkt het zonder deze vorm van vertegenwoordiging te kunnen stellen? Met deze vraag komt het misverstand scherp in beeld. De politicus denkt met zijn geestloze vakjargon mee te kunnen liften op het wijd verbreide Nederlandse gevoel: doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg. Hiermee lijkt iedere vorm van opsmuk, laat staan theater in de ban te kunnen worden gedaan. Een goede spreker wordt per definitie gezien als een gladjanus, nietwaar? Als iemand die niet te vertrouwen is. Het is een misverstand dat zelfs door het gilde der hoogleraren in ere wordt gehouden. Ook zij zijn beducht voor het glashelder verhaal, dat de toehoorder maar op het idee zou kunnen brengen: gunst, dat had ik zelf ook kunnen bedenken, dat zal dus wel niet zoveel voorstellen. Liever put men zich daarom uit in een voor een leek niet te volgen vakjargon.

Maar wat voor de hoogleraar misschien nog een verstandige strategie is, gaat voor een politicus niet op. De kijkcijfers van *Het Capitool* kelderden en dus werden politici en anderen al gauw in het keurslijf geperst van snel en flitsend. En niet alleen daar, deze medialogica manifesteerde zich over de volle breedte van de media. Hou ze kort, die politici, laat ze in godsnaam niet debatteren, want dan ben je verloren. En als er al aan een debat niet te ontkomen valt, bijvoorbeeld in verkiezingstijd, dan alleen onder strakke regie. Kamerdebatten? Alleen wat flitsen, waarmee je ze na afloop in de nek kunt springen. En wat er ook gebeurt, de presentator vertelt het verhaal. Die weet tenminste wat de kijker wil horen. Een politicus draait er toch maar om heen.

En politici? Die hebben de afgelopen jaren weinig anders kunnen verzinnen dan gewoon mee te doen met deze medialogica.⁷ Zij legden zich toe op one-liners en sneden hun verhalen toe op de overzichtelijke verhaallijnen van de televisie, de gemakkelijke frames van dader- slachtoffer, winnen of verliezen, of het terechte onbehagen van de burger versus een malafide overheid. In plaats van te werken aan de realisering van hun idealen, of het werkelijk oplossen van problemen, werden zij experts in het aankondigen van beleid en vertoon van schijnbare daadkracht. Het is vanwege deze schijnmanoeuvres dat de Belgische politicoloog Mark Elchardus tot de conclusie komt dat we in een dramademocratie leven, waarin de werkelijkheid er niet meer toe doet en het uitsluitend nog gaat over gemakkelijk in de media scorende symbolen van die werkelijkheid. En hij kapittelt daarvoor zowel de politici als de media.⁸

Terug ten slotte naar Henk te Velde en zijn stelling dat we politiek ook als theater moeten begrijpen. Ik ben het met hem eens. Maar daaruit vloeit nog niet voort dat Elchardus er met zijn kritiek op het al te dramaturgische karakter van de politiek er naast zit. Als het om echt theater gaat, als iets dat naar een echte werkelijkheid verwijst, of althans naar iets dat waar is, dan zal Elchardus er vermoedelijk geen bezwaar tegen hebben. Punt is evenwel dat politici zijn gaan optreden in het nep-theater van de medialogica. En

7 Zie voor een uitgebreide verhandeling van dit onderwerp Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, RMO-advies 26, *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek* (januari 2003). En Raad voor het Openbaar Bestuur ROB, *Politiek en Media. Pleidooi voor een LAT-relatie* (augustus 2003).

8 Mark Elchardus, *De dramademocratie* (Tielt 2002). Zijn boek was aanleiding voor de Wetenschappelijke Raad van het Regeringsbeleid WRR om hem op 27 november de WRR-lecture 2003 over de toestand van onze democratie te laten uitspreken.

ze zijn daarin terecht gekomen omdat ze van echt theater nooit kaas wilden eten. Vanwege het eeuwige misverstand.

In 2002 werd de Nederlandse politiek onder de voet gelopen door iemand die zowel verstand had van theater en daar ook naar handelde, als van medialogica. Je zou denken: daar zal men toch wel wat van opgestoken hebben en voorzover de boodschap nog niet was overgekomen, had men zich tenminste iets kunnen aantrekken van de weloverwogen rede van Henk te Velde. Maar niets van dit alles: het misverstand duurt onverminderd voort. En ondertussen krijgen de media de schuld: zij excelleren in een theatrale vorm van medialogica. Zij zijn de decorbouwers geworden van het politieke theater waarin politici zich gedwongen voelen een schertsvertoning op te voeren, zegt de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling in zijn advies. Reden waarom deze Raad er voor pleit de media te onderwerpen aan een (door de overheid gesubsidieerd) 'mediawatchinstituut'.

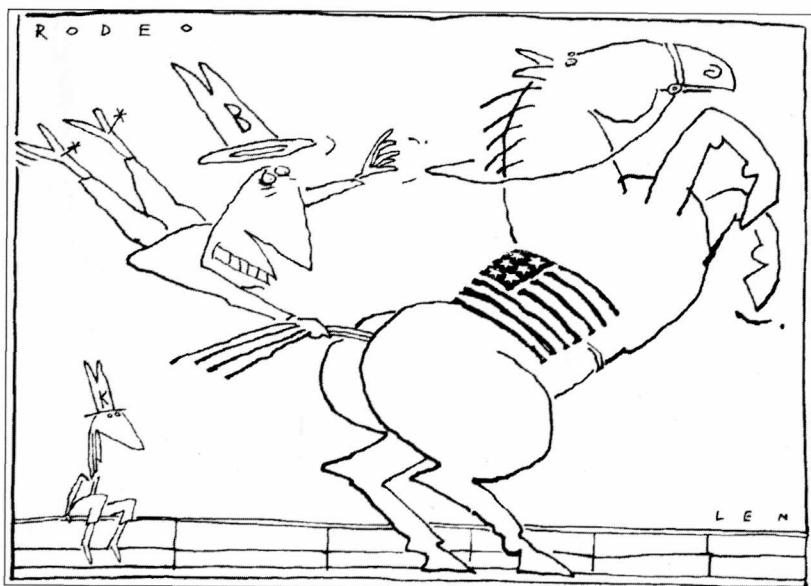
Ik deel de analyse van de Raad, maar verwerp de voorgestelde oplossing. In plaats van de media aan banden te leggen ware het wel zo verstandig als politici de rede van Henk te Velde nog eens lezen en vooral ook ter harte nemen.

Henk te Velde: Voor een zelfbewuste Kamer

De redactie van *Groniek* heeft niet alleen drie interessante commentaren op mijn oratie uitgelokt, maar geeft mij ook nog de gelegenheid te reageren. *Het theater van de politiek* bevat tenminste twee elementen: een historisch onderzoek dat zich vooral richt op de Britse negentiende eeuw en een algemener betoog over de betekenis van parlementaire cultuur. De recensenten komen uit de Nederlandse parlementaire geschiedenis, de journalistiek en het parlement en zij beperken zich in hun commentaar in wezen tot het tweede element. Ik zal dat op deze plaats ook doen.

Van Baalen heeft kort geleden zelf een spraakmakende oratie uitgesproken over de vraag of men de uitgesponnen kabinetsformaties in het Nederlandse systeem eigenlijk niet als een 'rituele dans' zou moeten beschouwen. Zij verwijst naar Van den Bergs opmerkingen over het parlement als theater ten bewijze dat er ook in Nederland wel eens over deze kant

van de politiek is gesproken, en sluit zich bij de teneur van mijn betoog aan, maar ze houdt een slag om de arm. Zij meent dat Bagehots onderscheid tussen de 'dignified' en de 'efficient parts' van het politieke bedrijf overeen

Tekenaar: Len Munnik, uit: *Trouw* 2003.

kan blijven. Haar ambivalentie geeft misschien aan hoe moeilijk het is recht te doen aan de rituele en theatrale kanten van de politiek. Het gaat mij niet primair om de vraag of die kanten nu positief gewaardeerd moeten worden of niet – al zou ik graag de ‘rituele’ kant van regels die het debat mogelijk maken herwaarderen – maar om de onvermijdelijkheid ervan. Ze horen erbij en in tegenstelling tot wat meestal gebeurt, wil ik nu eens de productieve zijde tonen. Dit is geen pleidooi om weinig wol voor veel geschreeuw in te ruilen, maar een poging om het debat te verplaatsen van de obligate tegenstelling tussen theater en werkelijkheid naar de nadelen én de mogelijkheden van theater en ritueel. Iedereen ziet dat er problemen kleven aan het gemak waarmee politici zich soms door mediahypes laten meeslepen, maar het antwoord daarop, zou ik zeggen, is niet Bagehots onderscheid. Dan keren we weer terug naar de aloude Nederlandse traditie van bestuur in plaats van parlement, die zeker haar verdiensten heeft, maar in onze tijd van herfsttij van massapartijen niet langer voldoende is.

Breedveld gaat in een onderhoudende terugblik op zijn ervaringen met *Het Capitool* evenals Van Baalen grotendeels met mijn betoog mee. Zijn verhelderende kanttekeningen gaan over het onderscheid tussen de goede en de verkeerde soort van politiek theater. Men kan zeker betogen dat bij

het ontbreken van de goede soort – zoals politici die een duidelijke politieke agenda met duidelijke tegenstellingen presenteren – de verkeerde soort van rellen en relletjes gaat overheersen. Elchardus' tegenstelling tussen vroegere 'ascetische redelijkheid' en hedendaagse 'dramaturgische' politiek is daarbij niet erg nuttig, maar diens kritiek op de relatie tussen media en politiek kan wellicht wel helpen. In het verlengde van Breedvelds opmerkingen zou ik willen pleiten voor een zelfbewustere opstelling van het parlement.

Ik weet niet of het commentaar uit het parlement meteen in die richting wijst. Van Heteren is het meest kritisch maar ze heeft het zich ook niet al te moeilijk gemaakt. Ze gaat niet echt in op wat er in de rede staat maar formuleert wensen voor een analyse die haar beter zou bevallen. De 'blinde vlekken' van de rede zouden de eerste de beste leraar retorica meteen zijn opgevallen: wat ik beschrijf staat immers in een traditie die tot de oudheid terug gaat. Bij mijn oratie gaf Patrick Everard mij de bij zijn Historische Uitgeverij verschenen mooie vertaling *Opleiding tot redenaar* van Marcus Fabius Quintilianus uit de eerste eeuw. Inderdaad bevat mijn betoog allerlei raakvlakken met de geschiedenis van retorica (en Breedveld gebruikt niet voor niets Aristoteles' klassieke indeling), maar ik heb daaraan niet expliciet aandacht besteed. Ten eerste was al in de negentiende-eeuwse parlementaire cultuur de klassieke invloed geringer dan men wel eens heeft gedacht.⁹ Ik heb in plaats daarvan, ten tweede, aansluiting gezocht bij een terminologie die vanaf de negentiende eeuw door parlementariërs zelf en door commentatoren telkens gebezigd is: die van theater en ritueel. Ten derde biedt de retorische traditie minder aanknopingspunten om het onderscheid tussen de twee aspecten van vertegenwoordiging centraal te stellen: de vormen van het interne debat intern én de relatie met het publiek. Uitbreiding van het onderzoek in de richting van de klassieke retorica is een mogelijkheid naast andere; contemporaine beschouwingen over toeschouwersdemocratie zijn minstens even belangrijk.¹⁰

Maar het voornaamste punt van Van Heteren is de kwestie van de macht van het parlement. Ik heb inderdaad weinig aandacht besteed aan de controlerende functie van het parlement waarop zij hier lijkt te duiden. Maar dat

9 Joseph S. Meisel, *Public speech and the culture of public life in the age of Gladstone* (New York 2001) 57-60.

10 Zoals bekend heeft Jos de Beus in zijn lezingen *Een primaat van politiek* (Amsterdam 2001) en *Na de beeldenstorm. Een beschouwing over de werking van de toeschouwersdemocratie in Nederland* (Heerde 2002) het werk van de politiek filosoof en historicus Bernard Manin in Nederland geïntroduceerd en de Nederlandse term gemunt.

was dan ook niet mijn bedoeling. Het ging mij om de vertegenwoordigende functie. Het is wat teleurstellend dat zij daarop eigenlijk niet ingaat. De verplaatsing van de politiek, ja het is een belangrijk thema. Het is duidelijk dat 'de macht' zich niet simpelweg in het parlement concentreert (zelfs in de gouden eeuw van het parlement was dat al niet helemaal het geval). En ik kan me voorstellen dat Van Heteren zich aan de futiele debatten ergert waaraan de Kamer zich soms te buiten gaat. Maar waarom zit zij in de Kamer? Toch niet alleen om te constateren dat het allemaal niets voorstelt, en dat de macht ergens anders ligt? Dan kunnen we het Binnenhof wel dicht doen. Er is nog steeds geen alternatief voor de nationale parlementen. Zij hebben nog steeds een belangrijke rol in het debat over de wezenlijke zaken die de samenleving betreffen (een Europees debat bijvoorbeeld bestaat nog steeds maar amper). We weten allemaal dat er veel plaatsen zijn waar beslissingen worden genomen en dat veel politieke kwesties door de media of andere actoren worden geïnitieerd en niet door het parlement. Maar Willem Witteveen heeft eens een aardig stuk geschreven over 'de nuttige fictie van het algemeen belang'.¹¹ Zelfs als men toegeeft dat het vaak een illusie is om te denken dat in de politiek het algemeen belang prevaleert, toch is het nuttig te handelen alsof dat wel het geval is. Zo wordt werkelijke politieke discussie mogelijk. Iets dergelijks geldt voor parlementen. Parlementariërs zouden veel meer moeten opereren alsof zij het nationale debat richting geven, niet naïef natuurlijk en zeker niet arrogant, maar wel zelfbewust. Dat zelfbewustzijn ontbreekt wel eens, zeker in Nederland waar politiek heel lang een zaak is geweest van bestuur enerzijds, en partijgebonden, verzuilde maatschappelijke groepen anderzijds.

Het parlement is in Nederland niet sterk geworteld in het nationaal geheugen. Enige jaren geleden hebben de Kamerleden uit efficiëntie-overwegingen het oude gebouw verlaten en het verleden is niet erg in tel. Het wordt tijd dat we wat meer oog krijgen voor het culturele belang van de Kamer. Geen democratie bloeit zonder culturele worteling. Het Britse parlement werd in de negentiende eeuw niet in de laatste plaats bewonderd omdat het een centraal element was van het culturele erfgoed. Parlementaire politiek behoorde tot het dagelijks leven, eerst van de aristocratie toen het parlement nog iets van een kleine groep was, maar aan het eind van de negentiende eeuw ook van arbeiders die zich amuseerden én opwonden over parlemen-

11 *Feit en Fictie* (1997) I, 15-34, later in Willem Witteveen, *De denkbeeldige staat. Voorstellingen van democratische vernieuwing* (Amsterdam 2000) hfdst. 3.

taire politiek. Dat ging toen natuurlijk makkelijker, zal men tegenwerpen, omdat politici toen nog niet met *Idols* hoefden te concurreren. Dat mag zo zijn, maar het kan geen kwaad een wat zelfbewustere houding aan te nemen. De partij van Van Heteren heeft na de kritiek op haar regenteske houding besloten zich meer op straat te vertonen. Dat is op zich niet verkeerd, maar het parlement dreigt weer te worden overgeslagen.

Vanuit hun eigen positie kunnen de drie commentatoren eraan meewerken dat dit wordt voorkomen. Carla van Baalen werkt er als directeur van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis al enige jaren aan de parlementaire geschiedenis meer uitstraling en een groter wetenschappelijk en maatschappelijk belang te geven. Willem Breedveld betoogt in zijn commentaar in feite al dat parlementariërs zelfbewuster moeten zijn, zodat een vorm van parlementair theater in de beste zin van het woord mogelijk wordt. De journalist is, zo zegt hij, afhankelijk van de gunst van het publiek en die wordt weer medebepaald door de presentatie van de politici. Godelieve van Heteren is een ambitieuze politica die geen genoegen wil nemen met schijnvertoningen. Laat ze in haar behoefte om achter de coulissen te kijken – in tegenstelling tot wat ze zegt overigens niet speciaal de ambitie van mijn oratie – vooral niet het belang vergeten van wat er voor de coulissen gebeurt. Hopelijk kan ze het evenwicht vinden tussen beheersing van het ritueel in de Kamer en overdracht van politieke ideeën in de relatie met het publiek. Want daar ligt voor een Kamerlid het juiste midden tussen regentesk bestuur en populisme.